

Μὲ τὸ δαχτυλίδι τοῦ Γύγη
στὴ δύσκολη ἐφηβεία τοῦ 21ου αἰ.
Συνέπειες τῆς τεχνολογικῆς προόδου
στὴν εὐεπηρεάστη ἐφηβεία

Μαντῶς Μαλάμου*

Ὅταν ὁ Fransis Bacon στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. διατύπωνε τὴν περίφημη φράση του «ἡ γνώση εἶναι ἡ δύναμη», ὁποῖα συνιστᾷ οὐσιαστικὰ τὴν ἀφετηρία τῆς προσπάθειας νὰ ὑποτάξει ὁ ἄνθρωπος τὴ φύση, ἀφοῦ πρῶτα ἐκεῖνος τῆς ὑποταχθεῖ μελετώντας τοὺς νόμους της κ.λπ., δὲν φανταζόταν –θεωροῦμε– ὅτι θὰ εὑρίσκε κάποια στιγμή στὴν τεχνολογία τοῦ μέλλοντος τὴν ἀπόλυτη ἐφαρμογὴ της μὲ τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα. Οὕτε βεβαίως τὴν «ὑπαρξιακὴ ἀπειλή», ὅπως χαρακτηρίσθηκε, ποὺ συνιστᾷ γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο ἢ πιὸ πρόσφατη ἔκρηξη τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Στὶς 30 Νοεμβρίου τοῦ 2022 τέθηκε ἀπὸ τὴν OpenAI σὲ εὐρεία χρῆση ἡ ἐφαρμογὴ τεχνητῆς νοημοσύνης ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer = Παραγωγικὸς Προεκπαιδευμένος Μετασχηματιστής) καὶ κατέκτησε μὲ ἀσύλληπτη ταχύτητα τὸ παγκόσμιο κοινό: 100 ἑκατομμύρια χρήστες μόλις σὲ δύο μῆνες! Ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῇ, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει διάλογο καὶ ἀπαντήσεις σὲ ὅποιοδήποτε θέμα, καθὼς ἔχει «διαβάσει» ὅλα τὰ βιβλία τοῦ κόσμου, πρᾶγμα ἀνθρωπίνως ἀδύνατον, προκάλεσε φόβο στὴν παγκόσμια κοινότητα, γιὰτὶ ἡ λειτουργία της ἀποδεικνύεται συνεχῶς πιὸ ἀποτελεσματικὴ ἀπὸ τὴ νοημοσύνη τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνεπῶς ἐπικίνδυνη. Καιρὸς λοιπὸν νὰ ἐπαναδιατυπωθοῦν μερικὰ παλαιὰ ἐρωτήματα ὡς πρὸς τὴν ἀρνητικὴ

* Ἡ Μαντῶ Μαλάμου εἶναι διδάκτωρ Συγκριτικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἑθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

χρήση της τεχνολογίας, αφού τὰ ἀγαθὰ της ἀποτελέσματα εἶναι φυσικὰ αὐτονόητα. Μιλάμε γιὰ ἐπαναδιατύπωση, γιατί ὁ γενικώτερος προβληματισμός ἔχει πρὸ πολλοῦ ἀπασχολήσει τὴν ἀνθρώπινη σκέψη.

Στὸ Β' βιβλίο τῆς *Πολιτείας*¹ τοῦ ὁ Πλάτων, διερευνώντας τὸ θέμα τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, ἀναφέρει τὸν μῦθο τὸν σχετικὸ μὲ τὸ μαγικὸ δαχτυλίδι τοῦ Γύγη. Ὁ Γύγης, ἕνας βοσκὸς στὰ μέρη τῆς Λυδίας μετὰ ἀπὸ μιὰ διπλὴ θεομηνία, σφοδρὴ καταιγίδα καὶ σεισμό, ποὺ προκαλοῦν ὑποχώρηση τοῦ ἐδάφους, πέφτει στὸ χάσμα τῆς γῆς ποὺ δημιουργήθηκε. Ἐκεῖ ἀνακαλύπτει ἕναν γιγάντιο σκελετὸ ἀνθρώπου ποὺ φορᾷ ἕνα δαχτυλίδι. Ὁ Γύγης παίρνει τὸ δαχτυλίδι καὶ τὸ φορᾷ ὁ ἴδιος. Κάποια μέρα στρέφοντας τυχαῖα τὴν πέτρα τοῦ ἀνακαλύπτει τὶς μαγικὲς τοῦ ιδιότητες: Τὸ δαχτυλίδι αὐτὸ περιστρεφόμενο μπορεῖ νὰ τὸν κάνει ἀόρατο. Ὅταν τὸ ἐπαναφέρει στὴν ἀρχικὴ τοῦ θέσης, ξαναγίνεται ὁρατός. Μὲ αὐτὸ τὸ «ὄπλο» ὁ Γύγης, ὁ ἀγαθὸς βοσκός, μεταλλάσσεται σταδιακὰ σὲ μοιχὸ καὶ δολοφόνου, καθὼς φθάνει στὸ σημεῖο νὰ μπεῖ, ἀόρατος ὢν, στὸ παλάτι, νὰ ἀποπλανήσει τὴ βασίλισσα καὶ νὰ σκοτώσει τὸν βασιλιᾶ. Ἕνα δαχτυλίδι, ἕνα ἀντικείμενο μὲ ιδιαίτερες δυνατότητες λοιπὸν ἔγινε ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς μιᾶς ἀπλῆς καὶ ἐνάρετης ὥς τότε ψυχῆς. Ἡ πτώση στὴν ἁμαρτία στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία ὀνομάζεται *ἀδικία*, ἄρση δηλαδὴ τῆς δικαιοσύνης. Στὴν *Γένεσιν* ἡ πτώση τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται μὲ τὴν ἀπόλαυση τοῦ καρποῦ ἀπὸ τὸ δένδρο τῆς γνώσεως: «τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν»². Στὴν παιδικὴ ἡλικία καὶ στὴν ἐφηβεία τοῦ σήμερα, ἡ ἄκριτη χρήσις τῆς τεχνολογίας εἶναι ἀνεξέλεγκτη καὶ εὐκόλα μπορεῖ νὰ μετατραπῇ σὲ ἕνα σύγχρονο δαχτυλίδι τοῦ Γύγη, καθὼς ὁ σημερινὸς τρόπος ζωῆς ἔχει ὠριμάσει πρῶιμα τὰ παιδιὰ μὲ τὸν πλέον ἄσχημο τρόπο, ἐξαφανίζοντας τὴν ἀθωότητα καὶ τὴν παιδικότητα. Αὐτὰ συμβαίνουν στὴν ἀπο-ιεροποιημένη καθημερινότητά μας. Ἀλλὰ στὸ θέμα αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε.

Ὁ Ἀριστοτέλης στὸ 12ο κεφάλαιο τῆς *Ῥητορικῆς*³ τοῦ περιγράφει μοναδικὰ τὰ ἦθη τῶν νέων, τὰ συναισθήματα, τὰ πάθη καὶ τὴν ἀντίστοιχη συμπεριφορά τους. Ἄς δοῦμε λοιπὸν ἐν συντομίᾳ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς

1. Πλάτ. *Πολιτεία*, 359d-360d.

2. *Γεν.* 2, 17.

3. Ἀριστ. *Ῥητορική*, 1389a3-b18.

έφηβείας ώστε να ιχνηλατήσουμε τις πιθανές διαφορές της σημερινής. Οί νέοι, κατά τον Άριστοτέλη, είναι σε γενικές γραμμές καλόκαρδοι και γενικώς εύπιστοι, έπειδή τους λείπει ή έμπειρία της ζωής. Ός εκ τούτου είναι και εύεξαπάτητοι. Είναι ύπερβολικοί σε όλα: στην όργη και στον θυμό και ένεργοϋν ύπό τὸ κράτος τῶν συναισθημάτων αὐτῶν έντελῶς παρορμητικὰ χωρὶς σκέψη και χωρὶς νὰ ύπολογίζουν τις συνέπειες τῶν πράξεών τους. Είναι όρμητικοὶ σάν «άνοξιάτικοι χείμαρροι» –για νὰ θυμηθοϋμε τὸν Ἴβαν Τουργκιένιεφ και τὸ όμώνυμο έργο του– και αὐτὴ ἡ όρμη μπορεί νὰ έκδηλωθεὶ ὡς καταστροφικὴ δύναμη για τὸ περιβάλλον τους, στην περίπτωση ποὺ λειτουργεὶ ὡς έξωστρέφεια, ἢ νὰ άποδειχθεὶ αὐτοκαταστροφικὴ ὡς έσωστρέφεια. Σε αὐτὰ τὰ διαχρονικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν εφήβων έπιβάλλεται νὰ προστεθοϋν και μερικὰ έπίκτητα σημερινὰ γνωρίσματα, ὅπως είναι πρώτιστα ὁ συσσωρευμένος θυμὸς άπέναντι στοὺς γονεὶς τους, λόγω τῶν πολλαπλῶν κρίσεων τις ὁποῖες διέρχεται ὁ θεσμὸς τῆς οἰκογένειας. Ό θυμὸς αὐτός, ὡστόσο, δέν περιορίζεται στοὺς γονεὶς τους ἀλλὰ έπεκτείνεται και σε ὅσους ένήλικες τοὺς θυμίζουν, τοὺς δασκάλους τους κυρίως, στοὺς ὁποίους προβάλλουν, άσυνείδητα τις περισσότερες φορές, με έντονη έπιθετικότητα τὰ άρνητικὰ τους συναισθήματα. Έπιπλέον χαρακτηριστικὸ τῶν σημερινῶν εφήβων είναι ἡ διάχυτη αντίληψη τοῦ άπόλυτου δικαιωματος, τὴν ὁποία καλλιεργοϋν στὸν ύπερθετικὸ βαθμὸ οἱ σύγχρονοι γονεὶς με ποικίλους τρόπους, ὅπως είναι παραδείγματος χάριν ὁ έξ άπαλῶν ὀνύχων έθισμὸς τῶν παιδιῶν στὶς ὑλικὲς παροχὲς ἢ ἡ άδυναμία τους νὰ πάρουν σθεναρὴ θέση άπέναντι στὰ σοβαρὰ ύπαρξιακὰ έρωτήματα τῶν εφήβων, συνήθως ἀπὸ φόβο μήπως φανοϋν ὀπισθοδρομικοὶ ἢ ὄχι άρκούντως μοντέρνοι... Καθὼς ἡ κατάσταση έπιδεινώθηκε έπικίνδυνα τὰ τελευταῖα χρόνια λόγω τοῦ ύποχρεωτικοῦ έγκλεισμοῦ ὅλων μας, μπορούμε εύκολα νὰ αντίληφθοϋμε τὴν ανάγκη για άπόδραση τῶν παιδιῶν στην εἰκονικὴ πραγματικότητα ποὺ τόσο άφθονα προσφέρει ἡ έποχή μας. Ό έθισμὸς τους στὸ διαδίκτυο, παρὰ τὴν συνακόλουθη κατὰ κανόνα μείωση τῶν ὥρῶν τοῦ ύπνου τους και τὰ αὐτονόητα άποτελέσματα τὰ ὁποία αὐτὴ συνεπάγεται, προσφέρεται σε πολλὲς περιπτώσεις ὡς άσφαλὲς καταφύγιο για τὴν άποφυγὴ ὀδυνηρῶν συναισθημάτων και ὡς αντίδοτο ένίστε στην κατάρθλιψη ποὺ βαίνει συνεχῶς αύξανόμενη.

καθώς προκαλείται από τις άποτυχημένες προσδοκίες τους και για πολλά παιδιά από το έλλειμμα αγάπης.

Οί πιό όρατές –άπτές θα λέγαμε– συνέπειες που έφερε η αλόγιστη πρόσληψη και χρήση της τεχνολογίας στην παιδική και έφηβική ηλικία, αναφέρονται κατ' έξοχήν στην εκπαιδευτική και γενικότερα μαθησιακή διαδικασία. Άλλα έπειδή αυτή η πραγματικότητα δέν είναι μόνον έλληνική υπόθεση, άς δοϋμε τί συμβαίνει σέ άλλες χώρες, αφήνοντας τούς κατ' έξοχήν ειδικούς νά μās διαφωτίσουν. Ό Michel Desmurget, διδάκτωρ τών Γνωστικών Νευροεπιστημών και διευθυντής του Έθνικοϋ Κέντρου Έπιστημονικών Έρευνών τής Γαλλίας (CNRS: Centre national de la recherche scientifique) στο βιβλίο του: *Η κατασκευή του ψηφιακοϋ ήλιθίου. Οί κίνδυνοι τών όθονών για τὰ παιδιά μας (La fabrique du crétin digital: Les dangers des écrans pour nos enfants, 2019)* και μόνο με τόν τίτλο του χρούει τόν κώδωνα του κινδύνου⁴ εκθέτοντας με στατιστικά στοιχεία όλες τις μαθησιακές παραμέτρους του προβλήματος. Ήδη από την ηλικία τών δύο έτών τὰ παιδιά τών δυτικών κοινωνιών συγκεντρώνουν κατά μέσο όρο καθημερινά σχεδόν τρεις ώρες μπροστά στις όθόνες. Ανάμεσα στα όκτώ και στα δώδεκα έτη περνούν με τόν ίδιο τρόπο τέσσερις ώρες και 45 λεπτά τής ημέρας, ένω μεταξύ δεκατριών και δεκαοκτώ έτών περνούν έξι ώρες και 45 λεπτά. Άν άθροιστοϋν έτησίως αυτές οί χρήσεις, καλύπτουν 1000 ώρες για έναν μαθητή του νηπιαγωγείου (δηλαδή περισσότερο από τις ώρες που περνάει στο σχολείο κατά τò διάστημα του έτους), 1700 ώρες για έναν μαθητή του δημοτικού (δηλαδή τò αντίστοιχο δύο σχολικών έτών) και 2400 ώρες για τόν μαθητή του λυκείου (τò αντίστοιχο δυόμισυ έτών). Και τελικά έπισημαίνει ότι: Οί γενιές που γεννήθηκαν μετά από τò 2000, βομβαρδισμένες από τò multiscreen (smartphone, tablet, Η/Υ, τηλεόραση), είναι οί πρώτες γενιές ό δείκτης νοημοσύνης τών οποίων θα είναι μικρότερος από ό,τι τών προηγούμενων γενεών με έπιπλέον μία όλόκληρη σειρά από συμπτώματα και προβλήματα, τὰ όποια όπως φαίνεται, θα συντηρήσουν κατά τις έπόμενες δεκαετίες λεγεώνες όλόκληρες παιδοψυχιάτρων: προβλήματα στο πεδίο τής γλωσσικής έπάρκειας, τής δημιουργικότητας, τής μνήμης, τής συγκέντρωσης

4. Έχει προηγηθεί τò βιβλίο του: *Τηλεοπτική λοβοτομή (TV Lobotomie)* τò 2012.

τῆς προσοχῆς⁵, τῆς προσαρμογῆς στὸ κοινωνικὸ σχολικὸ περιβάλλον. Κι ἐπιπλέον συναισθηματικὰ προβλήματα, ἐπιθετικότητα καὶ ἀντικοινωνικὲς συμπεριφορές, ἀλλὰ καὶ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν κλασικὴ παιδιατρικὴ: δυσχέρειες στὴν κινητικότητα, παχυσαρκία, πρῶτος διαβήτης. Ὁ συσχετισμὸς ἀνάμεσα στὴν ψηφιακὴ κατανάλωση καὶ ὅλο αὐτὸ τὸ φάσμα προβλημάτων εἶναι πλέον ἀναμφισβήτητος.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὰ καθ' ἡμᾶς, θὰ μπορούσαμε βásiμα νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ὅλα τὰ παραπάνω ἰσχύουν σὲ ἐμφανῶς μεγαλύτερη κλίμακα. Καθημερινὰ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὅλων τῶν βαθμίδων βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα, ἐμπλουτίζοντας συνεχῶς τὸ λεξιλόγιό μας μὲ ἐνδιαφέροντες ὅρους δηλωτικoὺς κυρίως τῆς γλωσσικῆς ἀνεπάρκειας τῶν μαθητῶν μας. Στὶς γλωσσικὲς διαταραχές, ποὺ περιγράφονται συνήθως μὲ πρῶτο συνθετικὸ τὸ ἀχώριστο μόριο δυσ-, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ δυσλεξία, ἀκούσαμε λίαν προσφάτως τὸν ὅρο *δυσαναγνωσία*. Σημειωτέον ὅτι ἡ πλέον ἀποτελεσματικὴ θεραπεία τῆς *δυσαναγνωσίας*, ὅπως ἀποδεικνύεται καθημερινὰ στὴν τάξη, εἶναι ἡ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου περισσότερες ἀπὸ μία φορές. Εἶναι περιττὸ νὰ ἐπαναλάβουμε τὴν μεγάλη ἀδυναμία γιὰ σύνθετο, μακροπερίοδο λόγο ἀκόμη καὶ στὴν τριτοβάθμια ἐκπαιδευτικὴ βαθμίδα, ἐνῶ ἡ παντελὴς ἀπουσία μνήμης λαμβάνει καθημερινὰ τρομακτικὲς διαστάσεις: σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ μιλάμε χαριτολογώντας γιὰ ...ἐφηβικὸ ἀλτσχάιμερ! Προφανῆς συνέπεια τῶν ἀνωτέρω εἶναι ἡ ἐσφαλμένη πρόσληψη τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος εἰς τρόπον ὥστε νὰ διερωτᾶται κανεὶς γιὰ τὴν ἤδη τετελεσμένη «κατασκευὴ τοῦ κρετίνου» ποὺ προαναφέραμε. Καταθέτουμε ἐλάχιστα ἱλαροτραγικὰ δείγματα ἀπὸ τὴν καθημερινή μας ἐμπειρία: Μαθητὴς μας τῆς Β' Λυκείου, εὐφυῆς κατὰ τὰ ἄλλα, ἀδυνατοῦσε ἐπὶ ὥρᾳ νὰ ἀντιληφθεῖ ποῦ ἔγκειται τὸ λάθος τοῦ στὴν ἀκόλουθη πρόταση σχετικὰ μὲ τὸ παπαδιαμαντικὸ *Μυρολόγι τῆς φώκιας*: «Κατάλαβαν ὅτι ἡ Ἀκριβούλα εἶναι νεκρή, ὅταν τὴν εἶδαν νὰ βγαίνει πνιγμένη ἀπὸ τὴν θάλασσα». Ἀνάλογη σύγχυση συνεχίζεται καὶ στὴν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση. Ἀπὸ μαρτυρίες φίλων πανεπιστημιακῶν

5. Σήμερα ἡ μέγιστη συγκέντρωση προσοχῆς εἶναι 6 λεπτὰ ἀπὸ 40' ποὺ ἦταν σὲ παλαιότερες ἐποχές, χωρὶς τόσες ὁθόνες. Στὴ σχολικὴ πραγματικότητα μάλιστα καθημερινὰ διαπιστώνεται ἡ τραγικὴ αὐτὴ κατάσταση: Ὑπάρχουν παιδιά τὰ ὁποῖα ἀδυνατοῦν νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ μάθημα γιὰ περισσότερο ἀπὸ 5 δευτερόλεπτα!

δασκάλων δύο ένδεικτικά περιστατικά: Στὸ τελευταῖο ἐξάμηνο Τμήματος Φιλολογίας, κατὰ τὴν ὑπαγόρευση θέματος μὲ τὴν ἐρώτηση: «Ποιά εἶναι ἡ περὶ Κάλβου ἀποψη τοῦ Τέλλου Ἄγρα;», βρέθηκαν 27 γραπτὰ μὲ τὴν ἐξῆς διατύπωση: «Ποιά εἶναι ἡ ἀποψή σας γιὰ τὸν τέλειο ἄνδρα»; Καὶ μία δεύτερη ἀπὸ φίλο καθηγητὴ τοῦ Πολυτεχνείου. Δύο ὥρες ἀφ' ὅτου εἶχε δώσει τὰ θέματα στοὺς φοιτητές του, καθὼς πῆγε νὰ ἀναρτήσῃ στὴν σελίδα του τὶς λύσεις ὥστε νὰ δοῦν τὶς σωστὲς ἀπαντήσεις, ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὐτὲς δόθηκαν κατὰ λάθος μαζί μὲ τὰ θέματα. Σπεύδει στὸ ἀμφιθέατρο καὶ βρίσκει τὸν τυχερὸ φοιτητὴ νὰ μὴν ἔχει γράψῃ οὔτε μία λέξη! Ἐκπληκτος τὸν ρωτᾷ τί ἔκανε δύο ὁλόκληρες ὥρες· καὶ ἐκείνος θυμωμένος τοῦ ἀπαντᾷ: «Γιατί, κύριε, μᾶς βάλατε τόσα πολλὰ θέματα;»!

Ὡς ἀντίδοτο στὴν κατασκευὴ τοῦ ψηφιακοῦ κρετίνου ὁ Michel Desmurget προτείνει τὸ βιβλίο. Σημειωτέον ὅτι ὁ Γάλλος εἰδικὸς χρησιμοποιεῖ τὴν ἐλληνικὴ λέξη (ἀντίδοτο) ποὺ κυριολεκτεῖται γιὰ τὰ δηλητήρια! Καὶ εἶναι γνωστὸ πλέον ὅτι τὸ σουηδικὸ μοντέλο τῆς τελευταίας δεκαετίας, τὸ ὁποῖο καθιέρωσε στὴν ἐκπαίδευση τὴν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τῆς τεχνολογίας, ἀπαγορεύοντας ρητὰ τὴ χρῆσιν βιβλίων καὶ τετραδίων, ἀπέτυχε παταγωδῶς. Καὶ οἱ συμπατριῶτες τοῦ Ingmar Bergman ἐπιστρέφουν πλησίστιοι στὸ βιβλίο, στὸ μολύβι καὶ στὸ τετράδιο! Σὲ αὐτὴν τὴν ἔνυλη πραγματικότητα θὰ βρεῖ κανεὶς ἀπαντήσεις καὶ στὸ ὑπαρξιακὸ ἐρώτημα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔκρηξιν τῆς τεχνολογικῆς προόδου.

Εἶδαμε συνοπτικὰ τὰ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα τῆς τεχνολογίας στὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασίαν καὶ ἐπισημάνσαμε κάποιες ἀπὸ τὶς αἰτίες οἱ ὁποῖες ἀναγκάζουν τὰ παιδιὰ νὰ καταφεύγουν στὴν ἄυλη πραγματικότητα. Ὡστόσο, τὸ σοβαρώτερον πρόβλημα δὲν εἶναι, πιστεύω, ἡ κακὴ ἐπίδοση τῶν παιδιῶν στὸ σχολεῖο. Ἡ χειρότερη συνέπεια τῆς ἄκριτης χρήσης τῆς τεχνολογίας εἶναι ἡ τάση γιὰ ἐξαφάνισιν τῆς παιδικῆς ἡλικίας, δηλαδὴ τῆς ἀθωότητος, ὅπως προαναφέρθηκε. Σύμφωνα μὲ μαρτυρίες δασκάλων δὲν ὑπάρχουν πλέον παιδιὰ. Ὑπάρχουν, ἰσχυρίζονται, μεγάλοι ἄνθρωποι σὲ μικρὸ μέγεθος! Αὕτῃ εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἀναγκάζει κάποιους νὰ μιᾶνε γιὰ μετανθρωπισμὸν καὶ ἄλλα δυσσίωνα. Καταθέτουμε τὴ μαρτυρίαν φίλου γιὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἔφηβου ἀνιψιοῦ του μετὰ ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν

τῆς «μύησής» του στὸν «θαυμαστό, καινούργιο κόσμο» τοῦ ChatGPT: «Τώρα μόλις μίλησες μὲ τὸν Θεό!». Αὐτὴ εἶναι γιὰ πολλὰ παιδιά ἡ νέα «μεταφυσική» πραγματικότητα, ἡ ὁποία ὑπόσχεται νὰ παρέχει ἄπειρες δυνατότητες μὲ μηδενικὸ κόστος: αὐτονομία, ἐλευθερία, εὐκόλο κέρδος καὶ τὴν ἐξουσία ποὺ τὸ χρῆμα συνεπάγεται. Πόσο ζοφερὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ πραγματικότητα στὸ ἐγγὺς μέλλον, καθὼς ἡ ἐποχὴ μας ὄχι μόνον ἀπεμπολεῖ τὸ ἀσκητικὸ πνεῦμα ποὺ διδάσκει ἡ Παράδοσή μας, ἀλλὰ προσφυῶς χαρακτηρίσθηκε ὡς ἐποχὴ ἐπιθυμητικῆς ἀσυδοσίας. Ἄρχεῖ νὰ θυμίσουμε τὸ διαχρονικὸ σύνθημα τῶν διαφημίσεων: «Οἱ ἐπιθυμίες σου δὲν μποροῦν νὰ περιμένουν!».

Σὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ποὺ διέπει τὴ στάση τῶν νέων, μέγιστο μερίδιο εὐθύνης ἔχουν οἱ γονεῖς μὲ τὴν τακτικὴ τοῦ κατευνασμοῦ, τὴν ὁποία ἐφαρμόζουν συχνὰ μὲ τὶς παροχὲς ὅλο καὶ περισσότερων ὑλικῶν καὶ τεχνολογικῶν ἀγαθῶν στὰ παιδιά τους, γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὶς ἀυξημένες εὐθύνες τοῦ ρόλου τους, ξεχνώντας τὸ στοιχειῶδες λαϊκὸ λόγιό ὅτι «τρώγοντας ἀνοίγει ἡ ὄρεξη», δὲν κλείνει. Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν εἶναι ἡ ἐλαστικὴ συνείδηση καὶ ἡ κατάργηση τῶν ἠθικῶν φραγμῶν ἐκ μέρους τῶν νέων, ἀφοῦ ἐξ ἄκρας συλλήψεως, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε μὲ ἓνα σχῆμα ὑπερβολῆς, ἔχει καλλιεργηθεῖ ἐκ μέρους τῶν γονέων ἡ αἴσθηση τῆς ἀπόλυτης μοναδικότητος καὶ ὑπεραξίας τους εἰς βάρος ὅλων τῶν ἄλλων, ἡ χειρότερη δηλαδὴ μορφή ἀρρωστημένου ναρκισσισμοῦ καὶ ὑπερβολικῆς ἀλαζονείας. Ἡ, γιὰ νὰ τὸ διατυπώσουμε πιὸ ρεαλιστικά: Τὰ περισσότερα παιδιά μεγαλώνουν σήμερα μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι καθένα τους εἶναι ὁ βασιλιάς, ὄχι τοῦ πλανήτη μας μόνον ἀλλὰ ὁλόκληρου τοῦ σύμπαντος καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων ὑποχρεωμένοι νὰ τοὺς ὑπηρετοῦν! Ἔτσι ὅμως, βοηθούσης τῆς τεχνολογίας, ἡ αἴσθηση τῆς παντοδυναμίας αὐξάνεται καὶ ἡ νιτσεϊκὴ «θέληση γιὰ δύναμη» γιγαντώνεται. Τό «γίνε ὁ ἑαυτός σου», πιὸ σύγχρονη ἐκδοχὴ τοῦ *carpe diem*, ποὺ ἀκουγόταν λίγο παλαιότερα (καὶ ὄχι τὸ πινδάρειο «γένειοιο οἶος ἔσσει μαθών», τὸ ὁποῖο προϋποθέτει σοφία) μὲ τὸ ὁποῖο μεγαλώνουν τὰ σημερινὰ παιδιά, σημαίνει ὅτι ὅταν ἀποκτήσουν ἐξουσία κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ προβλέψει τὶς συνέπειες.

Ἐνα ἀκόμη καινοφανὲς χαρακτηριστικὸ τῶν νεωτέρων γενεῶν τὶς τελευταῖες δεκαετίες εἶναι ἡ ἀποδιοργάνωση τῆς ταυτότητος, γιὰ νὰ μὴν πῶ οἱ πολλαπλὲς ταυτότητες τῶν παιδιῶν, ὅπως τὸ διαπιστώνουμε

καθημερινά. Έχουν εύκολο τὸ ψέμα χωρὶς συνείδηση τοῦ τί λένε· ὄχι ἀπὸ κακία ἀλλὰ ἀπὸ ἐσφαλμένη ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας, συνεπεία κυρίως τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας ποὺ καθημερινὰ βιώνουν. Καὶ ἐδῶ γίνεται φανερὴ ἡ ἔλλειψη ἐσωτερικότητας, τὴν ὁποία δίνει τὸ διάβασμα στὸν ἄνθρωπο καὶ ἡ εὐρύτητα ποὺ αὐτὴ συνεπάγεται, ἀφοῦ τὰ σύγχρονα παιδιὰ –πάντοτε μὲ ἐλάχιστες φωτεινὲς ἐξαιρέσεις– δὲν διαβάζουν τίποτε. Ὡς ἐκ τούτου ἡ λογικὴ ποὺ συνήθως ἐπικρατεῖ εἶναι αὐτὴ τοῦ «μαύρου-ἄσπρου», ἐνῶ ἡ συνακόλουθη δυναμικὴ τοῦ συνθήματος παρασύρει πολὺ εύκολα σὲ ὁμαδικὲς πράξεις βίας καὶ ἐν γένει παραβατικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ ἐπανάληψη τῶν ἀρνητικῶν παραδειγμάτων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν μηδενικὴ μνήμη θετικῶν προτύπων παράγει ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐλαστικὴ συνείδηση ποὺ προαναφέραμε καὶ τὴν σύγχυση τῶν ὁρίων μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ὁ ἐθισμὸς⁶ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐφήβων στὴν εἰκονικὴ πραγματικότητα συνιστᾷ τὴν μεγαλύτερη ἀπειλὴ κατὰ τῆς ψυχικῆς τους ἰσορροπίας, ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθοῦμε μόνο μία βασικὴ παράμετρο: ὅτι στὴν συντριπτικὴ τους πλειοψηφία τὰ βιντεοπαιχνίδια ἀναπαράγουν καὶ προωθοῦν τὴν βία⁷.

Ἐκτυπο παράδειγμα τοῦ ἀνωτέρω ἰσχυρισμοῦ μας ἀποτελεῖ ἡ ταινία *Τὰ βίντεο τοῦ Μπένι* τοῦ Αὐστριακοῦ σκηνοθέτη Michael Haneke, ὁ ὁποῖος, ἔχοντας ἐντυφώσει ἐπισταμένως στὸ πρόβλημα τῆς βίας⁸, ἤδη στὰ 1992 ἀντελήφθη καὶ κατέγραψε μὲ ἐκπληκτικὴ ἀκρίβεια τὴν μελλοντικὴ τότε, αὐτονόγη δυστυχὴς σήμερα, καταστροφικὴ ἐπίδραση τῶν εἰκόνων βίας στὴν ψυχὴ καὶ τὸν νοῦ τῶν παιδιῶν. Ἐκεῖ παρακολουθοῦμε τὸν δεκατετράχρονο Μπένι, γιὰ εὐπορίας οἰκογένειας ἀλλὰ σχεδὸν χωρὶς ἐπίβλεψη ἀπὸ τοὺς τυπικὰ καλλιεργημένους γονεῖς του, νὰ περνᾷ τὸν καιρὸ του βλέποντας συνεχῶς βίντεο καὶ βιντεοσκοπώντας μὲ πολλὰ κάμερες τὰ πάντα ἀπὸ τὸ δωμάτιό του, ἀκόμη καὶ σκηνὲς τοῦ δρόμου.

6. Ὡς γνωστόν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐτυμολογεῖ τὴν λέξη *ἦθος* ἀπὸ τὴν λέξη *ἔθος*· ἡ συνήθεια διαμορφώνει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου.

7. Καθημερινὰ ὡς ἐκπαιδευτικοὶ γινόμαστε ἀποδέκτες ἢ μάρτυρες συνομιλιῶν τῶν παιδιῶν μεταξὺ τους, ὅπου ἐπαίρονται γιὰ τὰ «ἐπίπεδα» ποὺ ἀνέβηκαν ἢ τὰ bonus ποὺ κέρδισαν τὴν προηγούμενη μέρα στὰ ἀνάλογα παιχνίδια ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν «ἀντιπάλων» τοὺς ὁποίους σκότωσαν.

8. Θυμίζουμε, μεταξὺ ἄλλων, τὴν βραβευμένη ταινία τοῦ *Ἡ λευκὴ κορδέλα* (2009), ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴν διάχυτὴ βία ποὺ ἐπικρατεῖ σὲ μικροκλίμακα κατὰ τὶς παραμονὲς τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, καθὼς παρακολουθοῦμε νὰ ἐξελισσονται τὰ γεγονότα σὲ ἓνα μικρὸ χωριὸ τῆς Γερμανίας τὸ καλοκαίρι τοῦ 1913.

Ἡ ἐξοικείωση μὲ τὴν βία καὶ ἡ συνεχὴς βίωσή της μέσα ἀπὸ τὶς εἰκόνες ποὺ ἐπαναλαμβάνονται διαρκῶς, καθὼς βλέπει καὶ ξαναβλέπει τὰ ἀνάλογα βίντεο, τὸν φέρνει στὸ σημεῖο νὰ σκοτώσει ἓνα συνομήλικό του κοριτσάκι, τὸ ὁποῖο κάλεσε στὸ σπίτι του νὰ δοῦν ταινίες, χωρὶς καμμία συνείδηση τοῦ τί κάνει, ἀπλῶς παίζοντας μὲ τὸ ὄπλο ποὺ ἔχει ἀφήσει ὁ πατέρας του στὸ συρτάρι. Ὅταν τὸ κοριτσάκι πέφτει νεκρό, μὲ ἀπόλυτη ψυχραιμία τὸ τυλίγει μὲ πετσέτες μπάνιου καὶ τὸ κρύβει κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι του. Καὶ ὅλα αὐτὰ καταγράφονται ἀπὸ τὶς πανταχοῦ παρούσες κάμερες τοῦ χώρου. Ἐπιστρέφοντας οἱ γονεῖς του ἀπὸ τὸ week-end καὶ ἀντιλαμβανόμενοι τὸ τί συνέβη, ἀφ' ἑνὸς ἀναρωτιοῦνται –ὅπως σὲ κάθε ἔγκλημα– τί θὰ κάνουν μὲ τὸ πτώμα τοῦ κοριτσιοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀνησυχοῦν γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀφοῦ θὰ κατηγορηθοῦν γιὰ παραμέληση ἀνηλίκου. Τὸ τραγικώτερο ὅλων εἶναι ἴσως τὸ γεγονός ὅτι περνοῦν οἱ μέρες καὶ κανεὶς δὲν ἀναζητεῖ τὸ κοριτσάκι. Ἀπὸ ὅλη τὴν φρίκη τὴν ὁποία ἀποπνέει τὸ ἔργο ἀρκεῖ νὰ ἐπισημάνουμε μόνο τὸν προβληματισμὸ τῶν γονέων γιὰ τὴν τύχη τοῦ πτώματος: «Ἄν τὸ κόψουμε κομμάτια καὶ τὸ πετάξουμε στὴν λεκάνη τῆς τουαλέτας, θὰ βουλῶσει ἡ ἀποχέτευση ἀπὸ τὰ μεγάλα ὅστ᾽α καὶ θὰ μᾶς ἀνακαλύψουν»... Πόσο πιὸ φανερὴ νὰ παραστήσει ὁ δημιουργὸς ὅχι πλεόν τὴν ἀνευθυνότητα ἀλλὰ τὴν διεστραμμένη συνείδηση καὶ τὴν πλήρη πώρωση τῶν γονέων; Καὶ ἐπίσης πόσο μακριὰ βρισκόμαστε ἀπὸ τὸν *Ξένο* (*L'Étranger*) τοῦ Albert Camus, ὅπου περιγράφεται ἡ πλήρης ἀλλοτρίωση τοῦ ἥρωα, ποὺ σκοτώνει χωρὶς κανένα πάθος, τὸ ἀπολύτως ἀντίθετο δηλαδὴ τοῦ φόνου ἐν βρασμῷ ψυχῆς, ἀλλὰ μόνο καὶ μόνον ἐπειδὴ τὸν τύφλωσε ὁ μεσογειακὸς ἥλιος. Σήμερα, περισσότερα ἀπὸ 30 χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν ταινία τοῦ Haneke, ὅχι μόνο δὲν φαίνεται ὑπερβολικὸ κάτι τέτοιο ἀλλὰ φαινόμενα βίας μὲ ἀνηλίκους δράστες βαίνουν καθημερινὰ αὐξανόμενα μὲ γεωμετρικὴ πρόοδο.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀναφορᾶς στὴν σπουδαία λογοτεχνία τοῦ παρελθόντος, ἃς ἐπανέλθουμε στὶς ἐπικείμενες πιθανὲς ἐφαρμογὲς τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης στὸν ὅρο αὐτόν, ὅπως εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ ChatGPT, ἡ ὁποία ἔχει σχεδιασθεῖ νὰ κατανοεῖ καὶ νὰ δημιουργεῖ κείμενο παρόμοιο μὲ ἐκεῖνο τῶν ἀνθρώπων βάσει τῶν δεδομένων ποὺ λαμβάνει. Εἶναι συνεπῶς ἀναμενόμενο, ὅπως ἤδη διατείνονται κάποιοι, στὸ ἐγγὺς μέλλον ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη νὰ «γράφει» λογοτεχνικὰ ἀριστουργήματα «μελετώντας» τὰ μεγάλα ἔργα τῆς

παγκόσμιας λογοτεχνίας. Ἀλλὰ προτοῦ συμβεῖ κάτι τέτοιο, καλὸ θὰ ἦταν νὰ θυμηθοῦμε τὸ πῶς προέβλεψαν, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε προφήτεψαν κυριολεκτικά, ὠρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς τὴν τραγικὴ ἐποχὴ μας. Καὶ δὲν ἀναφερόμαστε τόσο σὲ δημιουργοὺς τοῦ 20οῦ αἰ., ὅπως στὸν Aldus Huxley, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του: *Θαυμαστός, Καινούργιος Κόσμος* (*Brave New World*, 1931) περιέγραψε ἐναργῶς τὴν δυστοπικὴ πραγματικότητα τῆς σύγχρονης τεχνολογίας, οὔτε στὸν George Orwell ποὺ ὁραματίσθηκε τὸ δυσοίωνα μέλλον μὲ τὸ περίφημο ἔργο του 1984, δημοσιευμένο στὰ 1948⁹. Ἡ καταστροφικὴ δύναμη, στὴν ὁποία καταλήγει ἡ αἴσθηση τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς ἐξουσίας, ἀσχέτως τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο προκύπτει ἢ ἐκφράζεται αὐτὴ στὴν ἐποχὴ τῆς ἀθωότητας – παιδική / ἐφηβικὴ ἡλικία ἢ φυσικὴ ἀγαθότητα σὲ πιὸ ἐνήλικα ἄτομα, ὅπως εἶναι ὁ ἀπλοϊκὸς βοσκὸς τοῦ πλατωνικοῦ μύθου – ἂν ἀπουσιάζουν οἱ πνευματικὲς προϋποθέσεις, ἔχει ἰχνηλατηθεῖ καὶ καταγραφεῖ ἀπὸ μεγάλους δημιουργοὺς πολὺ πρῶιμα, ὅπως εἶδαμε ἤδη στὸν Πλάτωνα στὸν διάσημο μῦθο τῆς *Πολιτείας* μὲ τὸ δαχτυλίδι τοῦ Γύγῃ. Γιατὶ τὸ θέμα, νομίζουμε, ποὺ πρέπει πρῶτιστα νὰ μᾶς προβληματίζει εἶναι ἡ ἀκλόνητη πίστη (γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ἡ ἀσυγχώρητη ἀφέλεια) ἡμῶν τῶν ἐνηλίκων στὴν λεγόμενη παιδικὴ ἀθωότητα καὶ ἐνθεῦθεν τὰ μεγάλα προβλήματα. Οἱ σπουδαῖοι δημιουργοὶ δὲν εἶναι τόσο εὐπιστοι ὅσο οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν, ὥστε νὰ πιστεύουν τυφλὰ στὴν ἔμφυτη καλωσύνη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν προκειμένῳ τῶν ἀνηλίκων. Ἀρκεῖ ἐδῶ νὰ θυμίσουμε δύο γνωστοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ «μεγάλου ἀνατόμου τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς», ὅπως ἔχει προσφυῶς χαρακτηριθεῖ, τοῦ Φιοντόρ Ντοστογιέφσκυ: «Ἐνὰ ἐννιάχρονο παιδί μπορεῖ νὰ εἶναι ἤδη ψυχικὰ ὀλοκληρωμένος δολοφόνος» καί: «Ὁ καθένας μας εἶναι δυνάμει φονιάς¹⁰, ἀρκεῖ νὰ τύχει ἡ συνθήκη καὶ νὰ βρεθεῖ τὸ ὄπλο στὴν θέση του».

Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἀθωότητας τῶν παιδιῶν δὲν θὰ σταθοῦμε στὸ ἐμβληματικὸ ἔργο *Ὁ ἄρχοντας τῶν μυγῶν* (*The Lord of Flies*) τοῦ William Golding, ὅπου ἡ παιδικὴ θηριωδία ὑπερβαίνει τὰ ὅρια, ἀλλὰ θὰ ἀναφεροῦμε συνοπτικὰ σὲ κάποια ἔργα τοῦ Ἀλεξάνδρου

9. Ἀναγραμματίζοντας τὰ τελευταῖα στοιχεῖα τοῦ ἔτους συγγραφῆς.

10. Προσοχή: φονιάς, ὄχι δολοφόνος (ἐδῶ ὑπερέχει ὁ δόλος), ὅπως πολὺ συχνὰ ἀκοῦμε, κυρίως στὰ Μ.Μ.Ε., νὰ συγχέονται οἱ δύο ὅροι!

Παπαδιαμάντη. Έχοντας βαθειά γνώση τῆς ψυχολογίας καὶ τοῦ ἐνίοτε σκοτεινοῦ κόσμου τῶν παιδιῶν, ὁ Παπαδιαμάντης ἀφ' ἑνὸς περιγράφει μὲ ἐκπληκτικὴ ἀκρίβεια τόσο τὴν παιδικὴ σκληρότητα καὶ τὴν ἐπικίνδυνον ἐπίδειξιν ἰσχύος, ὅταν τὴν ἀποκτήσουν, ὅσο καὶ τὴν ὀλιγωρίαν, εὐθυνοφοβίαν, ἀδιαφορίαν σὲ τελικὴ ἀνάλυση τῶν ἐνηλίκων, καὶ ἀφ' ἑτέρου διατυπώνει ἔξοχα, ἄλλοτε εὐθέως καὶ ἄλλοτε κρυπτικά, θέσεις τῆς καθ' ἡμᾶς Φιλοκαλικῆς Παραδόσεως ποὺ μποροῦν νὰ ἀποδειχτοῦν χρήσιμες ἀκόμη καὶ σήμερον μὲ τὶς τόσο διαφορετικὲς συνθήκες, ἀφοῦ ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀλλάζει στὴν οὐσία της. Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐφήβων μὲ τὶς τραγικὲς κάποτε συνέπειές τους συναντοῦμε κυρίως σὲ τρία διηγήματα: *Τ' ἀερικὸ στὸ δέντρο*, *Τὰ δαιμόνια στὸ ρέμα* καὶ *Ἡ φωνὴ τοῦ δράκου*. Ἐδῶ μόνον παιδικὴ ἀθωότητα δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχει βία, σκληρότητα, φθόνος, ἰδιοτέλεια καὶ ὑποκρισία – ἰδιότητες ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς μεγάλους. Στὸ πρῶτο διήγημα, τὰ μεγαλύτερα παιδιὰ τῆς πόλεως, οἱ ἔφηβοι, τρομάζουν καὶ κακοποιοῦν τὰ μικρότερα παιδιὰ τοῦ χωριοῦ, μόνον καὶ μόνον ὡς ἐπίδειξιν δυνάμεως. Στὸ διήγημα *Τὰ δαιμόνια στὸ ρέμα* ὁ τίτλος εἶναι εὐγλωττος καθ' ἑαυτόν. Ὁ συγγραφέας, ὁμοδιηγητικὸς ἀφηγητής, ἀνακαλεῖ μία ἄκρως τραυματικὴ ἐμπειρία, τὴν ὁποία βίωσε σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία. Θέλοντας νὰ συμμετάσχει κι ἐκεῖνος στὸ παιχνίδι τῶν μεγαλύτερων παιδιῶν, ὑφίσταται τὸν ἄγριο ὀνειδισμό καὶ τὴν ἔμπρακτον κακοποίηση ἐκ μέρους τους, μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ ἦταν παπαδοπαῖδι, διακινδυνεύοντας τὴν ἴδια του τὴν ζωὴ, καθὼς τὸν ἀφήνουν νὰ χαθεῖ στὴν σκοτεινὴν ρεματιά. Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στοὺς «φίλους» του ἀρχικὰ σχεδὸν ἀνῶδυνα: «τὰ παιδιὰ, ἡ ἀσυμπαθὴς καὶ ἄστοργος συντροφιά μου» καὶ στὴν συνέχεια μὲ τὸν ἐξῆς βαρύτατον χαρακτηρισμό: «οἱ μικροὶ ἐκεῖνοι ἑνσαρκοὶ δαίμονες»¹¹ τοῦ ρεύματος καὶ τῶν βράχων». Ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ἡ τόσο φανερὰ ὑποκριτικὴ στάση τῶν παιδιῶν κυρίως ἀπέναντι στὸν ἱερέα-πατέρα τοῦ ἀφηγητῆ, τὴν ὁποία ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, ὅσο καὶ ἡ ἀδιάφορη(;) στάση τῶν μεγάλων ποὺ δὲν μπαίνουν στὸν κόπο νὰ δοῦν ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὰ πράγματα: «Τᾶλλα παιδιὰ, ὅσον σέβας ἐδείκνυον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πρεσβυτέρων μελῶν τῆς οἰκογενείας μου,

11. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

ὅλον τὸ ἐξέσπων εἰς φθόνον καὶ ἐπιβουλὴν κατ' ἐμοῦ»¹². Καὶ βεβαίως τὸ τελικὸ παράγγελμα τοῦ ὁσίου Χαιρήμονος, τοῦ μοναχοῦ ποὺ ἔσωσε θαυματουργικὰ τὸ παιδί, πρὸς τὸν ἱερέα πατέρα του: «Ὑπάγε, εἶπε· νὰ βάλῃς μετάνοιαν εἰς τὸν πατέρα σου, καὶ νὰ τοῦ εἴπῃς ἐκ μέρους μου ὅτι ὀφείλει νὰ εἶναι αὐστηρότερος μὲ τὴν νεότητα»¹³.

Ἡ τακτικὴ τῆς ἀπεμπολήσεως τῶν εὐθυνῶν ἀλλὰ καὶ τῆς συλλογικῆς ἐνοχῆς ἐν τέλει τῶν ἐνηλίκων μελῶν τῆς κοινωνίας, γονέων, δασκάλων, φορέων τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἀκόμη καὶ ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων ἀπέναντι στὴν παραβατικὴ συμπεριφορὰ τῶν παιδιῶν, κορυφώνεται στὸ ἀριστουργηματικὸ διήγημα *Ἡ φωνὴ τοῦ δράκου*. Ὁ κεντρικὸς ἥρωας τοῦ διηγήματος, ὁ ἄτυχος δεκαπενταετὴς ἔφηβος Κῶτσος, θυμὰ τοῦ βάνουσου κουτσομπολιοῦ καὶ τῆς κακοήθειας τῶν «γραϊδίων» τῆς πολίχνης, ποὺ ἀποφάνθηκαν τελεσίδικα ἀμφισβητώντας τὴν νόμιμη πατρότητά του, εἶναι καταδικασμένος νὰ ὑφίσταται ἀπὸ πολὺ νωρὶς τὴ λεκτικὴ κακοποίηση ἐκ μέρους τῶν ἄλλων παιδιῶν, τὰ ὁποῖα κάθε φορὰ ποὺ τὸν συναντοῦν τοῦ ἐκτοξεύουν τὴ βρισιὰ τοῦ νόθου· μέχρι ποὺ θὰ τὸν ἐξοντώσουν καὶ ὀριστικά: Τὸ παιδί θὰ σκοτωθεῖ πέφτοντας ἀπὸ μεγάλο ὕψος, ὅταν ἓνας «ἄθῳς» μικρὸς θὰ τὸν ἀντιληφθεῖ σκαρφαλωμένο στὴν πανύψηλὴ λεύκα (δέντρο στὸ ὁποῖο ἀνέβαινε γιὰ νὰ ἀποφύγει τοὺς ἀνήλικους βασανιστές του) καὶ θὰ τοῦ ἐκτοξεύσει τὸν μοιραῖο χαρακτηρισμό.

Ἀπὸ τὸ κορυφαῖο αὐτὸ διήγημα (ἡ ἐρμηνεία τοῦ ὁποίου χρῆζει πολὺ περισσότερου χρόνου καὶ χώρου), στὸ ὁποῖο ὁ Παπαδιαμάντης ἀντὶ νὰ κάνει ἀπλὴ ἡθογραφία μὲ τὸ πλῆθος τῶν λαογραφικῶν στοιχείων ποὺ ἔχει στη διάθεσή του (δράκοι, σπήλαια κ.λπ.), ὅπως θὰ ἔκαναν τόσοι ἄλλοι συγγραφεῖς στὴν ἐποχὴ του, φθάνει στὴν ψυχολογία τοῦ βάθους χωρὶς τὴν βοήθεια τοῦ Sigmund Freud, ἀρκεῖ γιὰ τὸ θέμα μας μόνο μία παρατήρηση, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀγωγὴ τῶν παιδιῶν: Ἡ ἀνύπαντρη ἀδελφὴ τῆς μητέρας τοῦ ἀδικημένου παιδιοῦ, ἡ ὁποία ἔχει ἐπωμισθεῖ οὐσιαστικὰ ὅλο τὸ βάρος τῆς ἀνατροφῆς του, ὅταν τοῦ ἀποκαλύπτει μὲ τὸν γεμάτο ἀγάπη τρόπο της τὴ δική της

12. Βλ. Ἀλ. Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα*, κριτ. ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1984, τόμ. 3, σσ. 242-243.

13. Ὁ.π., σ. 247. Ἡ ὑπογράμμιση τοῦ Παπαδιαμάντη.

ἀλήθεια για τὴ γέννησή του, καταλήγει: «Καὶ μὲ ἄλλον νὰ σὲ εἶχε κάμει ἢ μάννα σου, πάλι, ἐσὺ δὲ φταῖς τίποτε, καὶ δὲν πρέπει νὰ σὲ πειράζουν γι' αὐτό, μὰ εἶναι παιδιά, καὶ δὲν θέλουν ξεσυνέριο, ἐπειδὴ δὲν ξέρουν τί τοὺς γίνεται... Γίνε ἐσὺ φρόνιμος καὶ καλός, καὶ θὰ ἰδῇς πὼς αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ σὲ βλάψῃ... Ἄς σ' ἀξιῶσει ὁ Θεὸς νὰ προκόψῃς, καὶ νὰ γίνῃς χρήσιμος ἄνθρωπος, κ' οἱ ἴδιοι ποὺ σὲ βρίζουν τώρα θὰ ῥχονται, μιὰ μέρα, νὰ σοῦ βάζουν μετάνοιες... καὶ σὺ θὰ τοὺς κάνῃς τὸ βαρύ...»¹⁴. Ἐδῶ εἶναι τὸ ἐπίμαχο σημεῖο. Τὸ «χρήσιμος ἄνθρωπος» στὸ μυαλὸ τοῦ Κώτσου μεταφράζεται ὡς δίψα γιὰ δύναμη καὶ ἐπιβολὴ μέσῳ τοῦ χρήματος σὲ ὅσους τὸν ἀμφισβητοῦν καὶ τὸν λοιδοροῦν τώρα· ἐξ οὗ καὶ ἡ τραυματικὴ ἐμπειρία του στὴν δρακοσπηλιά, στὴν ὁποία μπῆκε νύχτα ἀναζητώντας τὸν θησαυρὸ τοῦ δράκου καὶ οἱ ὄνειροπολήσεις του γιὰ «τάλλαρα» ποὺ θὰ κέρδιζε ἀπὸ τὰ ταξίδια του στὴν συνέχεια: «Μ' ἐκεῖνα τὰ τάλλαρα θὰ ἔμβαινε καλὰ στὰ μάτια ἐκείνων τῶν φθονερῶν παιδιῶν, τῶν σημερινῶν ἐχθρῶν, καὶ θὰ ἤρχοντο νὰ τοῦ βάζουν μετάνοιες στρωτές¹⁵, καθὼς ἔλεγεν ἡ θεία του». Ὅπως παρατηροῦμε, δὲν ὑπάρχει καμμία οὐσιαστικὴ ἀναφορὰ στὸ ὀρθόδοξο βίωμα καὶ στὸ ζῆν κατὰ Θεόν, ὅπως νομίζεται ὅτι βιώνουν οἱ ἥρωες τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἀλλὰ καιρὸς νὰ ἐπανέλθουμε στὴν τεχνολογικὴ πρόοδο τῆς ἐποχῆς μας.

Ἄν ἡ κυρίαρχη σκέψη στὴν Silicon Valley, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ καθηγητὴς τοῦ MIT Daron Acemoglu, εἶναι πὼς «οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀτελεῖς μηχανές καὶ ἡ συζήτηση γιὰ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη βρίσκει στὰ χέρια τῆς ἀφελοῦς τεχνο-αισιοδοξίας», δὲν ἀπομένει παρὰ ἡ «τελειοποίησή» μας, ὅπως τὴν ὁραματίζεται ἐφιαλτικὰ ὁ Ντοστογιέφκυ στοὺς *Δαιμονισμένους* διὰ στόματος Κιρίλωφ: «Θὰ ἔλθῃ ἓνας νέος ἄνθρωπος», λέγει ὁ Κιρίλωφ γεμάτος πυρετό. «Κι ἂν εἶναι ἀδιάφορο στὸν ἄνθρωπο, ἂν ζῇ ἢ δὲν ζῇ αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ νέος ἄνθρωπος. Ὅποιος θὰ νικᾷ τὸν πόνον καὶ τὸ ἄγχος, αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ ἴδιος Θεός. Ἀλλὰ ἐκεῖνος ὁ Θεὸς δὲν [θά] ὑπάρχει πιά». «Θεὸς εἶναι ἡ ὁδὺν ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν φόβο τοῦ θανάτου. Ἔτσι ὅποιος νικᾷ τὸν πόνον καὶ τὴν ἀγωνία, γίνεται ὁ ἴδιος Θεός. Τότε θὰ γεννηθεῖ μιὰ νέα ζωὴ, ἓνας νέος ἄνθρωπος, τὰ

14. Ὁ.π., σ. 614.

15. Ὁ.π., σ. 617· ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

πάντα θὰ ἀνανεωθοῦν». Ὁ ἄνθρωπος θὰ γίνεи θεὸς καὶ θὰ ἀλλάξει καὶ στὴν φυσική του κατασκευή. Ἐπίσης καὶ ὁ κόσμος θὰ μεταμορφωθεῖ, οἱ πράξεις [του] θὰ ἀλλάξουν, ὅπως καὶ οἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα. «Ὅποιος τολμᾷ νὰ σκοτώσει τὸν ἑαυτό του, αὐτὸς εἶναι Θεός. Στὴ νέα κατάσταση θὰ μπορεῖ νὰ τὸ πράξει ὁ καθένας, γιατί ὁ Θεὸς καὶ τίποτα ἄλλο δὲν θὰ ὑπάρχουν». Ὁ Κιρίλωφ δὲν πιστεύει σὲ μιὰ μελλοντική αἰώνια ζωὴ ἀλλὰ σὲ μιὰ ἐπίγεια, «ὅταν ξαφνικά ὁ χρόνος σταματᾷ καὶ μπαίνει στὸν κόσμο ἡ αἰωνιότητα. Ὁ κόσμος θὰ “ὀλοκληρωθεῖ καὶ τὸ ὄνομά του θὰ εἶναι ὑπεράνθρωπος”. “Θεάνθρωπος,” διόρθωσε ὁ Σταυρόγκιν. “Ὁχι, ὑπεράνθρωπος”, ἀπάντησε ὁ Κιρίλωφ, “ἔτσι μόνο βλέπουμε τὴ διαφορά”»¹⁶. Αὐτὰ στοὺς Δαιμονισμένους.

Στοὺς Ἀδελφοὺς *Καραμάζωφ*, στὸ κεφάλαιο μὲ τὸν εὐγλωττο τίτλο: «Ὁ διάβολος, ὁ ἐφιάλτης τοῦ Ἰβάν»¹⁷, ὅπου παρακολουθοῦμε σὲ πολλὲς σελίδες τὸν συγκλονιστικὸ διάλογο τοῦ ἁθеоυ ἥρωα μὲ τὸν διάβολο, διαβάζουμε τὰ ἑξῆς:

“ὦ, ἀγαπῶ τὰ ὄνειροπολήματα τῶν φλογερῶν νεαρῶν¹⁸ φίλων μου ποὺ δονοῦνται ὀλάκεροι ἀπ’ τὴ δίψα τῆς ζωῆς! «Ἐκεῖνοι ἔχουν οἱ καινούργιοι ἄνθρωποι», σκεφτόσουν τὴν περασμένη ἀνοιξή, ὅταν ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ῥθεις ἐδῶ, ἔχουν σκοπὸ νὰ τὰ γκρεμίσουν ὅλα καὶ ν’ ἀρχίσουν ἀπ’ τὴν ἀνθρωποφαγία. Οἱ ἀνόητοι δὲν μὲ ρωτοῦσαν ἐμένα! Κατὰ τὴν γνώμη μου δὲν χρειάζεται τίποτα νὰ γκρεμίσουν, μὰ πρέπει μονάχα νὰ γκρεμιστεῖ ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἀνθρωπότητα. Νὰ ἀπὸ ποῦ πρέπει νὰ ἀρχίσουμε! [...]. Ὅταν ἡ ἀνθρωπότητα ὀλοκληρῇ θ’ ἀπαρνηθεῖ τὸν Θεό (καὶ πιστεύω πὼς αὕτὴ ἡ περίοδος, ἀντίστοιχη μὲ τὴν γεωλογικὴ, θὰ πραγματοποιηθεῖ), τότε ἀπὸ μόνῃ της, χωρὶς ἀνθρωποφαγία θὰ καταρρεῦσει ὅλη ἡ προηγούμενη κοσμοθεώρηση καί, τὸ σπουδαιότερο, ὅλη ἡ παλαιὰ ἡθική, καὶ θὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ καινούργιο. Οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐνωθοῦν γιὰ νὰ τὰ πάρουν ὅλα ἀπ’ τὴ ζωὴ, ὅλα ὅσα μπορεῖ νὰ δώσει, μὰ ὅπωςδήποτε γιὰ τὴν εὐτυχία καὶ τὴ χαρὰ σ’ αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο. Ὁ ἄνθρωπος θ’ ἀνυψωθεῖ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς περηφάνειας καὶ θὰ ἐμφανιστεῖ ὁ ἄνθρωπος-θεός¹⁹. Θριαμβεύοντας πιά

16. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Τὸ πνεῦμα τοῦ Ντοστογιέφκι*, μετάφρ. Ν. Ματσούκας, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 216-217.

17. Φ. Ντοστογιέφσκι, *Ἀδελφοὶ Καραμάζωφ*, τόμ. Δ’, μετάφρ. ἀπὸ τὰ ρωσικά: Ἰ. Ἀλεξάνδρου, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα 1991, σσ. 141-169, ἰδίως σσ. 166-167.

18. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ὁ Ντοστογιέφσκι ἔγραψε τὸν *Ἔφηβο*, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ὥριμα μυθιστορήματά του.

19. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μας.

ἀπεριόριστα πάνω στή φύση, με τή θέλησή του καὶ τὴν ἐπιστήμη του, ὁ ἄνθρωπος θὰ αἰσθάνεται μ' αὐτὸ καὶ μόνο κάθε ὥρα μιὰν ἀπόλαυση τόσο μεγάλη ποὺ θὰ τοῦ ἀντικαταστήσει ὅλες τὶς ἐλπίδες γιὰ τὶς ἐπουράνιες ἡδονές. Ὁ καθένας θὰ μάθει πὼς εἶναι θνητὸς ὁλόκληρος, χωρὶς ἀνάσταση, καὶ θὰ δεχτεῖ τὸν θάνατο περήφανα καὶ ἥρεμα σὰν θεός [...]. Τὸ πρόβλημα τώρα εἶναι τοῦτο, σκεφτόταν, ὁ νεαρός μου στοχαστής: εἶναι δυνατὸν νὰ ῥθει ποτὲ μιὰ τέτοια περίοδος ἢ ὄχι; Ἄν ῥθει, τότε ὅλα θὰ ἔχουν ταχτοποιηθεῖ καὶ ἡ ἀνθρωπότητα θὰ ὀργανωθεῖ ὀριστικά. Μὰ ἔχοντας ὑπ' ὄψη μας τὴν ἀνθρώπινη ἀνοησία, μπορούμε νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα πὼς αὐτὸ δὲν θὰ πραγματοποιηθεῖ ἴσως οὔτε ὕστερ' ἀπὸ χίλια χρόνια. Μὰ σὲ κεῖνον ποὺ ξέρει ἀπὸ τώρα τὴν ἀλήθεια ἐπιτρέπεται νὰ βουλευτεῖ ὅπως τοῦ ἀρέσει πάνω στὶς νέες ἀρχές. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, σ' ἓναν τέτοιον ἄνθρωπο «ὅλα ἐπιτρέπονται». Καὶ ὄχι μονάχα αὐτό. Καὶ ἂν ἀκόμα αὐτὴ ἡ περίοδος δὲν θὰ φτάσει ποτέ, μιὰ καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ Θεὸς καὶ ἀθανασία δὲν ὑπάρχουν, ἐπιτρέπεται στὸν καινούργιο ἄνθρωπο νὰ γίνεῖ ἄνθρωπος-θεός, ἔστω καὶ ἂν θὰ ἴναι ὁ μόνος στὸν κόσμον, καὶ φυσικὰ μετὰ τὸν καινούργιο του τίτλο νὰ ὑπερπηδῇσε κάθε ὅριο παλαιᾶς ἡθικῆς τοῦ πρώην δούλου-ἀνθρώπου, ἂν χρειαστεῖ. Γιὰ τὸν Θεὸ δὲν ὑπάρχει νόμος [...]. «Ὅλα ἐπιτρέπονται», τελεία καὶ παῦλα.

Αὐτὰ κατέγραψε ἡ μεγάλη λογοτεχνία 140 χρόνια καὶ πλέον χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπαρξιακὴ ἀπειλὴ ποὺ προκαλεῖ σήμερα ἡ τρομακτικὴ ἐξέλιξη τῆς τεχνολογίας. Τὸ ἐρώτημα ὥστόσο παραμένει τὸ ἴδιο: Στὸν εὐ-δαιμονισμό τῆς ἐποχῆς μας θὰ ἐξακολουθήσει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιδιώκει παντὶ σθένει νὰ γίνεῖ Ὑπεράνθρωπος ἢ θὰ ἐπιστρέψουμε ἱματισμένοι καὶ σωφρονοῦντες παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Θεανθρώπου;

SUMMARY

With the Ring of Gyges during the difficult adolescence of the 21st century: The effects of technological progress on impressionable adolescents

By Mando Malamou, PhD
National & Kapodistrian University of Athens

Initially, in this paper, the use of technology, which gives almost unlimited power to today's teenagers, is likened to the magic ring of

Gyges from the famous myth of Plato's Republic. The negative effects of technology on the educational process, which have led experts to speak of the creation of the "digital cretin", are then examined. The more general effects of technology on children's behavior are also examined. By investigating the causes of the phenomenon, the crisis of the family is revealed, which is linked to the simultaneous establishment of the absolute "rights" of children. Finally, "childhood innocence" is explored based on three short stories by Alexandros Papadiamantis. The paper concludes with a reference to Fyodor Mikhailovich Dostoevsky's timeless observations.